

MARI VARES

Luonnollinen Suomi – käsityksiä Suomen ”sijainnista ja suuruudesta” 1917–44

Suomalaisessa tiedeyhteisössä ja sivistyneistön piirissä esitettiin Suomen itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä näkemyksiä Suomen luonnollisesta tilasta. ”Luonnollinen Suomi” tarkoitti Suomen tilaa ja sijaintia Suur-Suomena, joka voitiin legitimoida paitsi humanististen tieteiden myös luonnontieteiden argumenteilla: maantieteellä, geologialla ja kasvi- ja eläintieteellä. Näissä puheenvuoroissa määriteltiin suomalainen alueellinen ja mentaalinen kokonaisuus. Luonnontieteet loivat yhdessä humanististen tieteiden kanssa suomalaisuutta ja määrittivät sen konkreettisen alueen.

■ Suomen itsenäistyminen, kansallisen ajattelun keskeisyys 1920- ja 30-luvulla ja toinen maailmansota antoivat sysäyksen erilaisille selityksille Suomen alueesta, mahdollisuuden artikuloita yhteisö ja sen tila. Poliittinen muutos inspiroi keskustelua, mutta käännekohtien ja kriisien rinnalla rajoja koskevaan keskusteluun vaikutti traditio, 1800-luvulla syntynyt tapa hahmottaa suomalainen maantieteellinen alue.

Tietoisuutta ja mielikuvia kansallisen, oman alueen olemassaolosta ja legitimiymydestä tuotetaan yhteiskunnassa useissa konteksteissa.¹ Vuosien 1917–44 Suomessa yleistajuiset tieteelliset julkaisut olivat representaatioita eli esityksiä ja artikulaatioita Suomesta. Niillä luotiin ja ylläpidettiin kansalliseksi ymmärrettyä aluetta. Eri tieteen-

alat kohtasivat toisensa kansallismielisessä ilmapiirissä ja löysivät usein yhteisiä argumentteja hahmottaessaan Suomen tilaa.

Humanistien ja luonnontieteilijöiden Suomi

Artikkelissa huomion kohteena ovat maantieteilijöiden ja historioitsijoiden tavat esittää ihanteellinen suomalainen alue ja Suomen sijainti. Miten eri metodeja ja lähestymistapoja käyttävät tieteenalat antoivat viime kädessä samankaltaisen kuvan Suomesta? Miten niiden piirissä tuotettiin esityksiä, joissa reagoitiin vallitseviin poliittisiin ja yhteiskunnallisiin oloihin? Miten tiede ja politiikka kohtasivat?

Luonnontieteellistä Suomea ja luonnollista Suur-Suomea selittäneet kirjoitukset yhdistivät tyypillisesti Suomen luonnon ja historiallisen kehityksen toisiinsa. Näistä representaatioista välittyi käsitys Suomesta ainutlaatuisena luonnonhistoriallisena kokonaisuutena, joka kuului laajaan Fennoskandian peruskallioalueeseen. Maantiede ja sen lähitieteet voidaankin nähdä historian tavoin kansakuntaa, sen tilaa, menneisyyttä ja tulevaisuuden mahdollisuuksia hahmotaneina tieteenaloina.² Sekä historioitsijat että maantieteilijät pyrkivät perustelemaan kansakunnan ainutlaatuisuuden ja selvärajaisuuden ja ilmaisivat tyytymättömyytensä vallitsevia ”luonnottomia” valtiorajoja kohtaan.

Käsityksiin ihanteellisesta Suomesta ja sen alueesta on viitattu aikaisemmissa tutkimuksissa sekä maantieteen, humanististen tieteiden että politiikan tutkimuksen näkökulmasta. Tutkijoiden huomio on useimmiten kohdistunut tiettyyn alueeseen, erityisesti Itä-Karjalaan tai Skandinavian pohjoisosiin. Tieteen rooli Itä-Karjalassa on valotunut etenkin kansa- ja kielitieteilijöitä autonomian ja toisen maailmansodan aikana

1. Anssi Paasi (1996) *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish–Russian Border*, Chichester: John Wiley & Sons, 3, 28, 53.

2. Anssi Paasi (2002a) 'Place, Boundaries, and the Construction of Finnish Territory', teoksessa David. H. Kaplan & Jouni Häkli (toim.) *Boundaries and Place. European Borderlands in Geographical Context*, Latham: Rowan & Littlefield, 178–179; Pauli Kettunen (2008) *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*, Tampere: Vastapaino, 32.

koskevista tutkimuksissa.³ Suomen kokonaiskuvaa on puolestaan tarkasteltu maisemien, kartografian ja geopolitiikan kannalta.⁴ Historian alalla vastaavana kokonaiskuvana voidaan pitää Derek Fewsterin (2006) tutkimusta Suomen muinaisuuden akateemisesta ja populaarista käytöstä kansallisen historian rakentamisessa 1800-luvulta toiseen maailmansotaan saakka.⁵ Maantieteen ja historian rooli ja yhteydet pidemmällä aikavälillä ovat kuitenkin jääneet selvästi taka-alalle. Seuraavassa tarkastellaankin, miten kansallisen tilan luonnollistamispuhe lävisti akateemisen kentän ja yhdisti toisistaan erillisinä toimineita tieteenaloja ja miten kansallinen aktiivisuus oli samalla osa kansainvälistä kontekstia.

Sekä luonnontieteet että humanistiset tieteenalat pitivät itseään 1920- ja 30-luvulla uusien kansallisvaltioiden Euroopassa kansallisina tieteinä ja merkityksellisinä kansakunnan kannalta. Samalla kun tutkijat toimivat kansainvälisessä yhteisössä, he kokivat olevansa ennen kaikkea oman kansakuntansa asialla. Eri tieteenalojen välinen yhtymäkohta löytyykin ensi sijassa yhteisistä ajattelutavoista. Aikakauden kansakuntaisuutta korostava ilmapiiri ulottui myös luonnontieteilijöihin. He esittivät omien oppialojensa kontekstissa tulkintoja kansakunnasta ja sen rajoista. Itsenäistymistä seuranneina vuosina Suomen tilan määrittämiseen vaikutti epäilemättä kansallisen perspektiivin ensisijaisuus. Motiivina oli paitsi kansallinen itsekasvatus myös Suomen tekeminen tunnetuksi ulkomailla.⁶

Aikalaistutkijoiden Suomen tilaa koskevissa esityksissä voidaan tunnistaa käsittei-

den välisiä yhteyksiä, käännekohtia ja ketjuja.⁷ Näissä esityksissä fennoskandisen peruskallion, suomalaisen väestön, kansan ja kulttuurin välille rakennettiin yhteys. Tutkijat osallistuivat näin kuvitellun alueen, *imagined territory*, konstruointiin. Kuviteltu alue on erityisesti itävaltalaisen Peter Haslingerin käyttämä käsite ja mukaelma Benedict Anderssonin kuviteltujen yhteisöjen käsitteestä.⁸

Suomi voitiin nähdä myös tunteiden tilana. Willem Frijhoffin mukaan alankomaalaisille on valtion rajoja olennaisempaa ollut ajatus yhteisestä tunteiden tilasta. Tunteilla määritelty tila ei ole kuitenkaan välttämättä vastakkainen ”kovien” maantieteellisten rajojen kanssa.⁹ Näin Suomikin oli mahdollista kokea tunteiden tilana, vaikka suomalaiset tutkijat hakivat Suomelle juuri rajoja 1920- ja 30-luvulla. Ajatukset suomalaisuudesta ja sen erityislaatuisuudesta, juurista, siteistä luontoon, maisemasta ja selvärajaisuudesta kertovat tunteiden ja mielikuvien avulla luodusta Suomen omakuvasta. Tieteellisen tiedon välittäminen oli epäilemättä osa tämän kuvan luomista. Tässä suhteessa artikkeli liittyy myös viime aikoina esillä olleen Suomen sodanaikaisen mentaliteetin ja sen juurien valottamiseen.

Oppituolien ja politiikan yhteys

Maantieteilijöiden kansainvälisessä yhteisössä esitettiin hyvin laaja-alaisia näkemyksiä valtioista maantieteellisinä kokonaisuu-

Moisio (2000) *Missä on Suomi. Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka*, Tampere: Vastapaino, 22–23.

5. Derek Fewster (2006) *Vision of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, Studia Fennica Historica 11, Tampere: SKS, 14–21.

6. Paasi (2002a) 181–183.

7. Ernesto Laclau (2005) *On Populist Reason*, Lontoo: Verso; Emilia Palonen (2008) Ernesto Laclau & Chantal Mouffe. Diskursusteoriaa & radikaalia demokratiaa, teoksessa Kia Lindroos & Suvi Soininen (toim.) *Politiikan nykyteoreettikkoja*, Helsinki: Gaudeamus, 215.

8. Peter Haslinger & Klaus Holz (2000) ‘Selbstbild und Territorium. Dimensionen von Identität und Alterität’, teoksessa Peter Haslinger (toim.) *Regionale und nationale Identitäten*. Würzburg: Ergon, 23–26.

9. Frijhoff, Willem (2002) ‘Tunteiden tila – historiallinen Alankomaat kuviteltuna yhteisönä’, teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*, Historiallinen arkisto 115, Helsinki: SKS, 133.

3. Esim. Timo Salminen (2008) *Aatteen tiede. Suomalais-ugrilainen Seura 1883–2008*, Porvoo: SKS; Tenho Pimiä (2009) *Tähtäin idässä. Suomalainen sukukansojen tutkimus toisessa maailmansodassa*, Jyväskylän Studies in Humanities 124, Jyväskylä: Jyväskylän University Printing House; Maria Lähteenmäki (2004) *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889*, Historiallisia tutkimuksia 220, Helsinki: SKS.

4. Esim. Maunu Häyrynen (2005) *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*, Espoo: SKS; Petri J. Raivo (2002) ‘The Finnish landscape and its meanings’, *Fennia* 180/1–2, 91–95; Jouni Häkli (2002) ‘Mapping the historical sense of Finland’, *Fennia* 180/1–2, 76–79; Vilho Harle & Sami

sina. Valtion luonnollinen alue voitiin perustella paitsi geologialla ja kasvi- ja eläintieteellä myös geopolitiikalla, kulttuurilla ja rotuopeilla. Suomessa luonnontieteellisten selitysten taustalla voidaan nähdä paitsi kansallisen ajattelun lävistävyys myös se, että kansallisvaltioajattelu ja valtiokeskinen ajattelu osuivat yksiin tieteiden kehittymisen kanssa. Geologisen tiedon lisääntyminen nosti esille Suomen peruskallion ja Fennoskandian käsitteen, jota käytettiin ihanteellisen Suomen määrittämisessä.¹⁰ Uusi luonnontieteellinen tieto tarjosi lähtökohtia rakentaa ympäristöön perustuvaa identiteettiä.

Maantiede vakiintui kansainvälisesti yliopistolliseksi oppiaineeksi 1800-luvun jälkipuolella. Taustalla vaikutti kiinnostus kansaa ja valtiota kohtaan, kansallisvaltion nousu, mutta myös kolonialismi. Maantiede kertoi vallan ja tiedon yhteydestä.¹¹ Koska kansakunnan rakentamisprojektit käyttivät rajoja osana ideologiaansa ja toimintakäytäntöjään¹², maantiede sopi hyvin nationalistiseen politiikkaan yhdessä humanististen kansallisten tieteiden kanssa. Suomalais-ugrilainen kulttuurintutkimus vaikutti esimerkiksi maantieteilijä J. G. Granön tekemiin tutkimusmatkoihin Keski-Aasiassa.¹³ Ajatus luonnon ikeikaisuudesta ja kansan historiallisuudesta sopivat epäilemättä toisiinsa. Samalla historiallisten rajojen käsite sai negatiivisen sisällön tarkoittaessaan Suomen itärajan kulkua historian aikana.

Vaikka Suomessa luonnonmaantiede hallitsi tutkimuksen kenttää eikä historiallinen maantiede saanut juuri jalansijaa¹⁴, maantieteellä ja historialla oli kiinnostavia yhtymäkohtia. Luonnollinen Suomi oli myös historioitsijoiden käyttämä käsite, ja vastaavasti esimerkiksi *Suomen Maantieteen käsikirjassa* (1936) siteerattiin tarkasti historioitsija Väinö Voionmaan teosta *Suomen uusi asema* (1919). Väinö Voionmaan ja maantieteen yhteys selittyi paitsi aikakauden ilmapiiirillä myös henkilökohtaisella tutkijanprofiililla. Voionmaa, joka muistetaan ehkä paremmin sosiaalidemokraattisena ministerinä ja ulkopolitiikkona, oli toiminut vuosina 1912–18 kauppakorkeakoulun talousmaantieteen ja taloushistorian opettajana.¹⁵

Vilho Harle ja Sami Moisio ovat tuoneet esiin maantieteen ja kansainvälisten suhteiden oppiaineen väliset yhtymäkohdat. Heidän näkökulmastaan suomalaista maantiedettä hallitsi geopolitiikka. Ruotsalainen geopolitiikko Rudolf Kjellén soveltui niin valtio-opin, kansainvälisten suhteiden kuin maantieteen auktoriteetiksi.¹⁶ Toinen poliittisen maantieteen auktoriteetti, jolta suomalainen 1920- ja 30-luvun akateeminen maantiede epäilemättä sai vaikutteita, oli saksalainen Friedrich Ratzel.¹⁷ Periaatteessa luonnonmaantieteen ja poliittisen maantieteen välillä ei ole edes tarpeen nähdä kuluu. Myös luonnonmaantieteelliset, geologiset ja biologiset selitykset ottivat kantaa poliittisiin kysymyksiin. Ratzel istui hyvin myös topeliaaniseen environmentalistiseen perinteeseen.¹⁸

Kansakuntaisuus oli vallan ja tieteen yhteinen konteksti. Tiede ja politiikka eivät toimineet toisistaan irrallaan, vaikka instituutioiden ja kansalaisyhteiskunnan tasolla otettiin avoimemmin kantaa Suomen tilaan kuin Tarton rauhan rajat allekirjoittaneella valtiotasolla. Usein samat toimijat sukkuloivat yliopiston ja politiikan väliä – esimerkiksi luonnollisen Suomen puolesta puhunut Väinö Voionmaa oli neuvottelemassa Tarton rauhaa. Ylin valtiojohto kuului tieteellisten seurojen vieraslistaan. Näin myös luonnontieteet ja politiikka kohtasivat ja toimivat vastavuoroisesti.¹⁹ Epävirallisen ja virallisen välinen raja oli itse asiassa helppo ylittää suomalaisessa yhteiskunnassa.²⁰

10. Allan Tiitta (2000) 'Maantiede', teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen tieteen historia 3. Luonnontieteet, lääketiede ja tekniset tieteet*, Porvoo:WSOY, 308–309, 312–313.

11. Anssi Paasi (2002b) 'Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa', teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*, Historiallinen arkisto 115, Helsinki: SKS, 163.

12. Paasi (2002b) 161.

13. Tiitta (2000) 313.

14. Tiitta (2000) 322.

15. Pekka Kaarninen (2001) 'Voionmaa, Väinö (1869–1947)', Biografiakeskus, SKS, <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/680/>

16. Harle & Moisio (2000) 22–23.

17. Paasi (2002b) 163.

18. Tiitta (2000) 315.

19. Vrt. Tiitta (2000) 310, 323–324.

20. Kettunen (2008) 79.

Historian ja maantieteen julkaisut tilan määrittäjinä

Kansakunnan tila esitettiin ja siitä käytiin keskustelua tieteellisissä seuroissa ja laajan akateemisen tai keskisäätyisen lukijakunnan tavoittaneissa julkaisuissa, jotka heijastelivat kansallismielisen eliitin näkemyksiä. Suomen maantieteellinen seura ja sen julkaisut voidaan nähdä osana suomalaista yhdistyskulttuuria ja sivistyneistön keskustelua. Seuran aikakausjulkaisu *Terra* toimi maantieteellisen tiedon tieteellisenä, mutta myös popularisoivana kanavana.²¹

Väinö Voionmaa oli keskeinen henkilö luonnollisen Suomen hahmotelussa. Hänen näkemyksensä itsenäisyyden ajan varhaisvuosina olivat osa kansakuntaisuutta korostavaa oppineiden ajattelutapaa. Samalla Voionmaan poliittinen sijoittuminen vasemmalle ja hänen tapansa nähdä sosiaalidemokratia kansakuntaisesti vaikuttivat epäilemättä *Suomen uuden aseman* väittämiin. Hänen näkemyksensä erosi porvarillisen eliitin ajattelutavoista erityisesti negatiivisessa suhtautumisessa Saksan vaikutukseen Suomessa 1918.²² Tarton neuvotteluissa hänelle oli myös oleellisempaa rauhan saaminen kuin ”luonnollisen Suomen” tavoittelu.²³

Voionmaan *Suomen uusi asema* ja Jalmari Jaakkolan *Suomen historian ääriiviivat* (1940) oli tarkoitettu kansalliseen valistustyöhön. Teoksista välittyi käsitys siitä, että tiedon lisääminen rakentaisi parempaa kuvaa Suomesta.²⁴ Kummassakin tapauksessa Suomen historian käännekohta motivoi luomaan kokonaiskuvan Suomesta.

Suomen uutta asemaa hallitsi sosiaalishistorian ja eräänlaisen totaalihistorian, yhteiskunnallisen kokonaishistorian näkökulma. Teoksessa oli vahva maantieteellinen ulottuvuus, sillä se legitimoiti Suomen tilan luonnollisen Suomen idealla, johon kuului alueita erityisesti Itä-Karjalasta. Voionmaa esitti visionsa historiallisessa välitilassa, murrosvaiheessa ennen Tarton rauhaa, jolloin itsenäisen valtion tilan pohtiminen näytti perustellulta. Vaikeuksista päästäisiin tiedostamalla Suomen kokonaiskuva, jossa luonnonolot ja ihminen vaikuttivat.²⁵

Jalmari Jaakkolan tarkoitus oli luoda ”ääriiviivaikuva Suomen kansan synnystä ja

päävaiheista”.²⁶ Jaakkolan kuvauksessa Suomi oli perustaltaan, luonnoltaan, ollut aina olemassa, mutta itsenäistymisen jälkeen oli edessä rakennustyö, ”Suomen kansallisen elämän luomirunoelma”.²⁷ Suomen historiallisuudesta kertoi se, että samat luonnonvarat olivat olleet suomalaisten käytössä kalevalaisesta ajasta lähtien.²⁸

Äänekkäänä ja poleemisena tunnettu maantieteilijä Iivari Leiviskä, joka tunnettiin oppikirjojen ja tietokirjojen kirjoittajana, on kiinnittänyt Voionmaata ja Jaakkolaa enemmän tutkijoiden huomiota nationalistisen tieteen edustajana. Toisaalta oman aikansa tiedeyhteisössä hän oli ristiriitainen hahmo, joka toki osallistui *Terran* kirjoitteluun, mutta ei kuulunut esimerkiksi vuonna 1936 julkaistun *Suomen maantieteen käsikirjan* tai *Terran* vuoden 1941 Itä-Karjala-numeron kirjoittajiin.²⁹

Voionmaa ja Jaakkola kirjoittivat teoksen ajallisesti eri konteksteissa, mutta välittivät samankaltaisen kuvan Suomen tilasta, historiallisuudesta ja kansallisesta kasvatuksesta. Samat elementit näkyivät *Suomen maantieteen käsikirjassa*. Teos oli maantieteellisen seuran pitkäaikainen jo vuonna 1915 hahmoteltu hanke.³⁰

21. Suomen maantieteellinen seura perustettiin 1921, kun vuonna 1888 perustettu Suomen Maantieteellinen Seura ja vuonna 1887 perustettu Suomen Maantieteellinen Yhdistys yhdistettiin. Maantieteellinen yhdistys oli keskittynyt maantieteen popularisointiin ja harrastamiseen, seura puolestaan tieteelliseen toimintaan. *Terran* (1888) juuret ovat maantieteellisessä yhdistyksessä.

22. Väinö Voionmaa (1919) *Suomen uusi asema*, Porvoo: WSOY, 15–18.

23. Vesa Vares (1993) *Konservatiivi ja murrosvuodet. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1922*, Historiallisia tutkimuksia 174, Helsinki:SKS, 550.

24. Väinö Voionmaa (1919) 26; Jalmari Jaakkola (1940) *Suomen historian ääriiviivat*, Porvoo: WSOY, 5.

25. Voionmaa (1919) 9–12.

26. Jaakkola (1940) 5.

27. Jaakkola (1940) 189.

28. Jaakkola (1940) 194.

29. Markku Löytönen (2000) 'Leiviskä, Iivari (1876–1953)', Biografiakeskus, SKS, <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/7075/>

30. Kaarlo Hildén (1936a) 'Alkusanat', teoksessa Hildén Kaarlo et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, V–VI.

Itä-Karjalan valtauksen inspiroima *Terran* numero 1941/4 voidaan nähdä eräänlaisena propagandistisena versiona *Suomen maantieteen käsikirjasta*. *Terran* erikoisnumero oli yksi monista Itä-Karjalan valtauksen akateemisista ja yhteiskunnallisista seurauksista. Se esitti sodan olosuhteissa politisoidusti ja äänekkäästi tutkijoiden pitkäaikaisen työn tulokset. Maailmansodan äärioloissa myös tulkinnat luonnollisesta Suur-Suomesta olivat painokkaampia kuin rauhan aikana. Sota toi selvemmin näkyväksi ajatukset, jotka olivat olleet osa suomalaiskansallista ajattelutapaa ja orientaatiota vuosikymmenien ajan.³¹

Suomen luonnollinen tila

Postimperialismissa, ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa perinteinen rajanvedon argumentti ja motiivi, rajan luonnollisuus edusti jatkumoa uusien, erityisesti kansaan liittyvien argumenttien rinnalla. Paitsi Suomessa myös kansainvälisessä maantieteen keskustelussa luonnollinen raja oli arvokkaampi kuin poliittisin perustein vedetty raja. Luonnollisen rajan käsite voidaan eri yhteyksissä ymmärtää eri tavoin. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen rajojen luonnollisuudessa ei ollut kyse vain maastoa ja luonnonsuhteita myötäilevän rajalinjan pitämisestä oikeana, vaan pikemminkin luonnolliset rajat kertoivat luonnollisesta tilasta, jossa kansa ja luonto liittyivät kiinteästi toisiinsa.³²

Erityisesti Suomessa luonnollisen rajan traditio näkyi julkisessa keskustelussa. Maantieteilijät olivat olleet kiinnostuneita Suomen luonnollisen itärajan problematiikasta 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Luonnon korostaminen liittyi epäilemättä luonnonmaantieteelliseen orientaatioon, biologiaa ja geologiaa lähellä olevaan suuntaukseen³³, mutta myös poliittisen maantieteen trendi näkyi Itä-Karjalan tutkimisessa.³⁴

Itsenäistyminen institutionalisoi Suomen tilan 1917³⁵, mutta se ei tuonut periaatteessa ratkaisevaa uutta käsityksiin Suomen tilasta, vaan käsitys Suomesta, erityisesti suomalaisesta maisemasta, oli luotu suurelta osin autonomian aikana. Luonnollisen Suo-

men määrittäminen sotien välisellä ajalla voidaankin nähdä jatkumona 1800-luvulla luodulle tieteelliselle, taiteelliselle ja kartografiselle kuvalle Suomesta. Kansallista tilaa kuvaavissa maisemakuvastoissa itsenäisyys toi kuvauksen kohteeksi vain muutamia uusia kohteita kuten Petsamon. Toisaalta myös Jäämeren alue oli otettu osaksi Suomen tilaa, keskustelua Suomen alueesta, jo 1800-luvulla.³⁶

Maisemakuvastojen kokoamista voidaan verrata kirjoittamalla tuotettuun kansakuntaisuuteen ja sen ulkokuvaan. Tilan esittäminen maisemina viittasi samaan aikaan sekä fyysiseen ympäristöön että abstraktiin kansakuntaan.³⁷ Maunu Häyrysen mukaan maiseman, tilan ja alueen määrittäminen on osa suomalaisuuden esittämistapoja ja ”suomalaisuuden spektaakkelia”.³⁸ Kaiken kaikkiaan Suomen tilaa koskevissa representatioissa oli kyse eräänlaisen kuvitellut maiseman konstruomisesta; kansa oli ”sijoitettava” kartalle konkreettisesti ja mentaalisesti.³⁹

Maantieteessä ja historiassa Suomen luonnollinen ympäristö manifestoitui kuvaamalla maan luonnollisia rajoja. Väinö Auer perusteli Suomen oikeutta Suur-Suomen luonnollisiin rajoihin vuoden 1941 *Terran* Itä-Karjala-erikoisnumerossa vetoamalla siihen, että ”tällaista luonnon yhtenäisyyttä ei ole missään samoilla leveyspiireillä”.⁴⁰ Jalmary Jaakkolalle (1940) Suomi oli selvärajainen saari, jolle luonto antoi mahdollisuuden yhteyksiin. Juuri tietty kansa, suomalaiset, sopivat tämän erityisalueen

31. Jyrki Paaskoski (2008) *Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008*, Keuruu: Otava, 158.

32. Mari Vares (2008) *The Question of Western Hungary/Burgenland. A Territorial Question in the Context of National and International Context*, Jyväskylä Studies in Humanities 90, Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 102, 290, 299.

33. Tiitta (2000) 315, 317, 322.

34. Paaskoski (2008) 158.

35. Paasi (2002a) 180.

36. Raivo (2002) 91, 95; Harle & Moisio (2002) 63–64; Häyrynen (2005) 73; Lähteenmäki (2004) 403–428.

37. Häyrynen (2005) 31–32; Raivo (2002) 89.

38. Häyrynen 2005, 14.

39. Raivo (2002), 91.

40. Väinö Auer (1941) ”Tuleva Suomi talusmaantieteellisenä kokonaisuutena”, *Terra* 4, 206–207.

rakentajiksi. Ajatus ainutlaatuisuudesta rakensi kuvaa Suomesta kokonaisuutena.⁴¹

Suomen sijainti ja yhteydet

Ajatus Suomen selväräjaisuudesta, luonnonolojen ainutlaatuisuudesta ja omaleimaisuudesta oli tyypillinen myös muille Suomen aluetta käsitteleville kirjoituksille jo ennen toisen maailmansodan aikaisia propagandistisia kirjoituksia. Luonnollinen Suomi oli vuoden 1919 olosuhteissa julkaisseelle Voionmaalle oikeutettu Suomen alue. Suomessa oli irtaannuttava ”häiritsevistä tilapäisistä valtiollisista rajoista”, sillä luonnontieteiden mukaan Suomi ulottui Vienanmerelle saakka. Suomi ilman Venäjän Karjalaa ja Kuolan niemimaata oli Voionmaan mukaan ”kuin leipä ilman kantaa.”⁴²

Voionmaan pohdinta Suomen sijainnista ja tilan luonteesta kertautui lähes sellaiseenaan talousmaantieteen professori Kaarlo Hildénin artikkelissa ”Suomen sijainti, rajat ja suuruus” *Suomen maantieteen käsikirjassa* vuonna 1936. Erityisyys ja ainutlaatuisuus voitiin rakentaa luonnonolojen ja ympäristöstä poikkeavan kansan ja kielen varaan. Suomi oli saari, selvästi oma alueensa, mutta samalla se oli erilaisten voimien välissä oleva kannasmaa.⁴³ Suomen määrittelemine maantieteellisesti selväräjäiseksi, mutta samalla portit auki pitäväksi tilaksi toistui useissa kirjoituksissa. Jaakkolalle Suomen rannikkoalueet olivat ”imupinta”, joka veti puoleensa etelän ja lännen kulttuurivaikutteita.⁴⁴

Luonto itsessään kuvattiin Suomen tilaa muokkaavaksi voimaksi. Myöhemmin välirauhan ja jatkosodan ulkoministerinä (1940–43) toiminut Rolf Witting esitti *Suomen maantieteen käsikirjassa* meret ”kaikkien kansojen yhteiseksi tieksi”, jotka rajasivat kansaa ja valtiota kaikkein luonnollisimmalla tavalla. ”Tajunnassamme ne ovat liikkumattomia”, mutta maan kohoaminen tai jäätiköiden sulaminen ”arvioimattomassa tulevaisuudessa” muuttaisi rannikkoa ja Suomen maa-alueetta.⁴⁵ Luonnonilmiöt kuten meren jäätyminen osoittivat reuna-alueiden yhteyden Suomeen.⁴⁶ Geologian ja paleontologian professori Matti Sauramo kuvasi maankohoamista *Suomen maantieteen kä-*

sikirjassa luonnon lahjaksi Suomelle: ”– Itä-meri lahjoittaa tyttarelleen Suomelle, kuten Topelius sanoo, joka vuosisata ruhtinaskunnan, vaikkei tuo ruhtinaskunta olekaan pientä pitäjää suurempi.”⁴⁷

Selväräjaisuuden ja luonnollisten yhteyksien lisäksi Voionmaa kuvasi painokkaasti Suomen ”ääriasemaa”. Suomi oli ”Euroopan ääri, asutun maailman ääri, kaiken ääri”, jossa alkuperäiset, muinaiset ja negatiivisessa mielessä vanhanaikaiset tavat olivat voineet säilyä eristyneessä tilassa. ”Tämä maa on kaiken maailman museo ja romukoppa, susien, mustalaisten, virsujen, konttien ja alkuperäisinten ajopelien viimeinen piilopaikka Euroopassa”. Suomi oli säilynyt lapsena, jonka oli kasvettava ja jonka kasvatusta oli suomalaisen sivistyneistön kansansivistyksellinen tehtävä.⁴⁸

Luonnon itäraja

Suomen itäraja ja sen historia kuvattiin vastakohtana luonnolliselle rajalle. Tyytymättömyys ilmaistiin kritisoimalla sekä maastossa kulkevaa rajalinjaa että koko alueen luonnottomuutta. Kaarlo Hildén kuvasi *Suomen maantieteen käsikirjassa* rajan luonnottomuutta selostamalla rajalinjan ristiriidat vesireitteihin ja topografisiin oloihin nähden.⁴⁹ Pentti Eskolan argumentaatiossa salometsiin hakattu Suomen itäraja ei ollut luonnollinen, koska se jakoi kansan lisäksi selvän maantieteellisen alueen, yhteiset kalliolit, kummut, suot ja järvet.⁵⁰

Samalla maantieteelliset tai biologiset havainnot linkittyivät historiallisiin selityksiin.

41. Jaakkola (1940) 9–12.

42. Voionmaa (1919) 32.

43. Voionmaa (1919) 32; Kaarlo Hildén (1936b) 'Sijainti, rajat ja suuruus', teoksessa Kaarlo Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 68–69.

44. Jaakkola (1940) 10.

45. Rolf Witting (1936) 'Ympäröivät meret', teoksessa Kaarlo Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 261.

46. Witting (1936) 273.

47. Matti Sauramo (1936) 'Suomen synty', teoksessa Kaarlo Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 17.

48. Voionmaa (1919) 29, 31–32.

49. Hildén (1936b) 70.

50. Pentti Eskola (1941a) 'Itä-Karjalan kallioperästä', *Terra* 4, 171.

Luonnottomuus oli seurausta rajojen poliittisuudesta, niiden vetämisestä vastoin luontoa ja väestöä. Itsenäisen Suomen oikeutettu tila oli jotain muuta kuin Ruotsin tai Venäjän valtaan perustuvat rajat. Kaarlo Hildén esitti ne vastakohtana luonnolliselle kansalliselle rajalle; suomalaisen kansan leviittäytyminen historian kuluessa oli tehnyt valtakunnanrajat ahtaiksi.⁵¹

Itä-Karjalan valtaus oli toinen mahdollisuus sekä tieteellisten intressien että poliittisten haaveiden toteuttamiseen.⁵² Valmiina ollut ajatus suuremmasta Suomesta tuotiin nyt esiin avoimemmin kuin vuoden 1936 *Suomen maantieteen käsikirjassa*. Argumentaatio olikin avoimen suursuomalaista *Terran* 1941 numerossa. Kasvitieteen professori Kaarlo Linkola pohti rajaa, jossa luonnontieteellinen Suomi muuttui luonnollisen Pohjois-Venäjän rajaksi. Hän aloitti radioesitelmään pohjaavan artikkelinsa kuvaamalla tutkijoiden jo 1800-luvulla kiinnittäneen huomiota Itä-Karjalan ”kotoisen tuttuun” kasvipeitteeseen. Synä kasvillisuuden kotoisuuteen olivat kallioperä ja ilmasto. Erot rajan molemmin puolin olivat vähäisemmät kuin ”erilaisen” ja arvattavasti epäsuomalaisen Ahvenanmaan ja Manner-Suomen välillä.⁵³

Eläintieteen professori Ilmari Välikangas kuvasi puolestaan eläimistöä käsittelevän radioesitelmänsä ja artikkelinsa johdannoksi sitä, kuinka suomalaissotilaat kohtasivat tuttuja eläimiä ylittäessään rajan. Välikankaan ilmaukset luonnon samankaltaisuudesta olivat jo aiheen puolesta varovaisempia kuin Eskolan ja Linkolan kannanotot. Verrattuna kuitenkin eläintieteen professori Olavi Kalelan eläimistöä käsittelevään artikkeliin *Suomen maantieteen käsikirjassa*, Välikankaan artikkeli yritti selvemmin tarjota Suur-Suomea luonnolliseksi Suomeksi. Kun Kalela sijoitti Suomen eläimistön osaksi laajempaa pohjoiseurooppalaista eläimistöä⁵⁴, Välikankaan tehtävänä oli selittää tämä laajempi tila Suomen alueeksi: oliko Suomi myös eläimistöltään luonnontieteellinen kokonaisuus, jonka rajat vastasivat kasvitieteellistä rajaa idässä?

Välikankaan varovaisesta pohdinnasta voidaan lukea, että eläintieteessä luonnon-

tieteellinen Suomi, Fennoskandian itäraja ja Itä-Karjala eivät olleet vahvaa suomalaista tieteen reviiiriä. Vaikka sotilaat olivat Itä-Karjalassa ”tutun luonnon ympäröiminä ja suojaamina”, eläintieteen tulokset olivat keskeneräisiä, ”jäljessä kasvitieteellisestä tutkimuksesta”, eikä täydellistä yhtäläisyyttä voinut odottaa. Lajaineeksi saattoi kuitenkin pitää siinä määrin samankaltaisina, että myös Välikangas kirjasi artikkeliansa toteamuksen Suomen ”vanhan rajan” keinoitekoisuudesta.⁵⁵ Kun tieteen tuloksia ei yksin voinut pitää Suur-Suomea tukevinä, alue voitiin nimetä suomalaisten vastuualueeksi luonnonsuojelun nimissä. Kuolan Lapin ja Itä-Karjalan luonnon alkuperäisyyttä oli Välikankaan mielestä vaalittava.⁵⁶

Maantieteen professori Väinö Auerin artikkeli ”Tuleva Suomi talousmaantieteellisenä kokonaisuutena” on kuulunut *Terran* poliittisimpiin kirjoituksiin. Kyseessä oli talousmaantieteellinen ja valtauspoliittikan seurauksiin keskittyvä visio. Auer ei ainoastaan yrittänyt oikeuttaa Itä-Karjalan valtausta ja manifestoida Suur-Suomi-ajatusta huipphetkenä, vaan hänen tavoitteenaan oli esittää alueen käytännön liittäminen osaksi Suomea ja sen mukanaan tuoma hyöty, kun itään sovellettaisiin Suomen talouden edistyneempiä lakeja. Lisäksi luonnollisen Suomen luonnollinen raja olisi turvallinen – ”toivokaamme, että se paalutetaan jonnekin sinne, missä rannattomat suot, synkät metsät ja asumattomat erämaat vallitsevat ja jossa venäläisten tavanmukaiset rajaloukkaukset eivät häiritse”.⁵⁷

Kansan ja luonnon yhteys

Kansallisen ympäristön ja elämäntavan erityisyyttä voidaan selittää luonnon ja kult-

51. Hildén (1936b) 69–70.

52. Pimiä (2009) 11, 30–31.

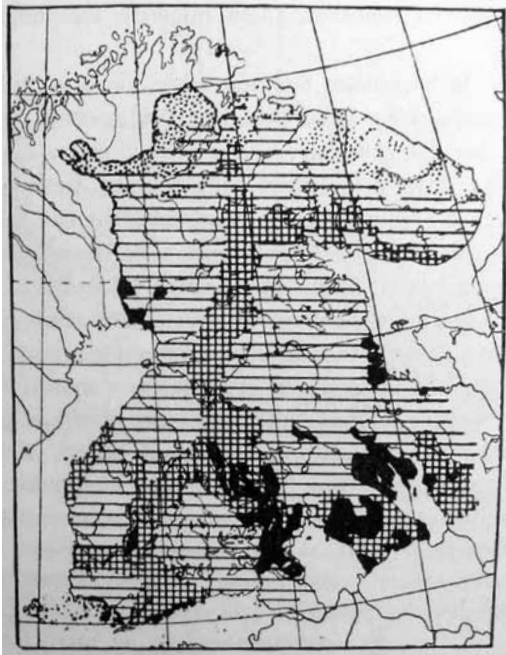
53. Kaarlo Linkola (1941) 'Suomalainen kasvimaailma jatkuu kauas itään', *Terra* 4, 194–196.

54. Olavi Kalela (1936) 'Eläimistö', teoksessa Kaarlo Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 399.

55. Ilmari Välikangas (1941) 'Suomen ja Itä-Karjalan eläinmaailma', *Terra* 4, 198–201.

56. Välikangas (1941) 203.

57. Auer (1941) 206–207.

Väinö Auer esitteli "tulevan Suomen" metsävarat Terrassa 1941.

tuurin ainutlaatuisilla kohtaamisilla.⁵⁸ Tämä näkyi sekä maantieteen että historian tulkinnoissa, joissa Suomen kallioperän ja luonnon selitettiin olevan yhteydessä suomalaisen kansaan. Voionmaan, Jaakkolan ja maantieteilijöistä esimerkiksi Eskolan ja Hildénin argumenteissa kansa ja luonto, suomalaisen kansan ja alueen historia, liittyivät selvästi toisiinsa. Mielikuva rakensi tunnetta suomalaisuuden ominaispiirteistä.

Suomen sijainti ja tila ymmärrettiin luonnonolojen ja ihmisen historiallisiksi liitoksi. Tämä ajatus voidaan nähdä myös *Suomen maantieteen käsikirjassa*: "Kun Suomi jääkauden lopulla ja sen päätyttyä oli muodostunut ja alkoi tulla asuttavaksi ... löysi ihminen vähitellen tiensä uuteen maahan."⁵⁹ Suomen tila oli erityinen, koska kansa ja luonto olivat yhtä ja vaikuttivat toisiinsa. Voionmaan mukaan ihminen ja kokonaiset kansat olivat ympäristönsä, "miliönsä", tuloista. Luonto oli sen vuoksi poliittinen tekijä.⁶⁰

Luonnon, ihmisen ja valtion kehitys liittyivät siten toisiinsa ja muodostivat ketjun.

Tätä kuvasti Voionmaan ilmaisu, jossa Suomi oli itsenäistyttyään saavuttanut kansallisen elämän alkuehdon, oman tilan ja paikan maailmassa, johon valtion kehitys nojasi.⁶¹ Ainutlaatuisuus oli peruste Suomen olemassaololle ja oikeuksille. Jalmari Jaakkolan mukaan juuri Suomessa luonto ja kansa kiinnittyivät toisiinsa saumattomasti, sillä harvassa maassa kansa ja sen kulttuuri olivat niin riippuvaisia sijainnista ja luonnonoloista kuin Suomessa.⁶²

Nykyinen ympäristöhistorian perspektiivi, joka tutkii ihmisen vaikutusta ekosysteemeihin, ei kuulunut 1920–40-lukujen vallitsevaan ajattelutapaan. Sen sijaan kyseessä oli Suomen alueen legitimoiminen erityisellä luonnolla, joka oli vaikuttanut suomalaiseen elämään kokonaisuudessaan. Ajatteluketjussa lähdettiin liikkeelle Suomen peruskalliosta ja sijainnista merien äärellä, sen vaikutuksesta luontoon ja siten ihmiseen. Kallioperä oli samalla kertaa sekä abstrakti että konkreettinen lähtökohta suomalaiselle luonnolle ja tilalle. Sen avulla voitiin ilmaista mielikuva ikaikaisuudesta ja jatkuvuudesta. Ajatus tuli esiin sekä rauhan että sodan konteksteissa: itsenäisen Suomen muotoutuessa Voionmaan *Suomen uudessa asemassa* 1919, *Suomen maantieteen käsikirjassa* 1936 ja *Terran* Itä-Karjalalle omistetussa numerossa 1941. Eskolan *Terrassa* kuvaama kallioperään perustuva luonnontieteellinen Suomi ja suomalainen asutusalue kulkivat käsi kädessä, koska tietyille kansaluonteelle sopivat tietyt luonnonolot, joihin puolestaan kallioperä vaikutti.⁶³

Näkemyksen kansan ja luonnon harmoniasta oli verrattavissa ajatukseen politiikan ja maantieteen yhteydestä.⁶⁴ Kansa oli Voionmaalle valtiollista historiaa voimakkaampi tekijä. Suomen väestö, suomalaiset, olivat ottaneet maata haltuunsa poliittisista rajois-

58. Häyrynen (2005) 33.

59. A.M. Tallgren (1936) 'Asutuksen ja väestön historia 1. Esihistoriallinen aika', teoksessa Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 411.

60. Voionmaa (1919) 28.

61. Voionmaa (1919) 22.

62. Jaakkola (1940) 7.

63. Eskola (1941a) 173.

64. Voionmaa (1919) 29.

ta välittämättä.⁶⁵ Erityisesti *Suomen uusi asema* ja *Suomen maantieteen käsikirja* selittivät kansan ja luonnon yhteyttä monitieteisellä, mutta samalla yhteistä tarinaa kertovalla otteella. Suomen alue oli muovautunut maantieteen ja kansan vuorovaikutuksessa. Kansa oli liikkumalla venyttänyt rajoja ja ottanut haltuunsa sille sopivan alueen. Maantiede oli vaikuttanut luonnonolojen kautta kansaan, sen elinkeinoihin ja yhteisöelämään ja siten yhteiskuntaan. Varhainen asutushistoria legitimoiti osaltaan Suomen syntyä, historiallista olemassaoloa ja rajojen kehitystä.⁶⁶

Tutkijat pystyivät selittämään myös rodun kannalta Suomen sekä omaleimaisena kokonaisuutena että ”avoimena tilana”, jolla oli yhteyksiä muualle. Suomen maantieteellä oli myös antropologina tunnetun Hildénin mukaan ollut edellytykset muokata väestöä ja tuoda erilaisia rodullisia aineksia historian aikana – mieluiten niin, että suomalainen rotu oli esteettömästi eurooppalainen ja liittyi lähinaapureihinsa.⁶⁷

Hildén pohti myös valtion lähtökohtia yhdistämällä Suomen matemaattisen, pituus- ja leveyspiirien mukaisen sijainnin poliittisiin mahdollisuuksiin. Vaikka Suomen matemaattinen sijainti olikin epäedullinen, Suomella oli ilmastoltaan ja ympäristöltään edullinen sijainti pohjoisella vyöhykkeellä, Itämeren ja lännen sivistyksen äärellä. Suomi oli pystynyt perustamaan valtion toisin kuin ”alkeelliset kulttuurimuodot”.⁶⁸

Tutkijat tarkastelivat Suomea ja sen rakentumista kansallisesta perspektiivistä, mutta samalla heidän tulkintansa olivat vastauksia kansainvälisiin ajankohtaisiin virtauksiin kuten ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen kansallisen itsemääräämisoikeuden iskulauseeseen. Silloisen Suomen Maantieteellisen Yhdistyksen puheenjohtaja, maantieteen professori J. E. Rosberg kiinnitti huomiota yksittäiseen, joskin aikakauden kansainvälisessä ilmapiiressä yleisesti vaikuttaneeseen seikkaan, kieleen kansan ja valtion rajaajana. Rosberg problematisoi kielirajojen luonnollisuutta valtiollisten rajojen määrittämisessä. Hän ei sellaisenaan kritisoinut kielirajoja ihanteena vaan

piti niitä problemaattisina toteuttaa käytännössä. Hänen mielestään kielirajat loisivat luonnottomia rajoja, jotka rikkoisivat luontoon, maantieteeseen ja kansaan perustuvat luonnolliset kokonaisuudet.⁶⁹ Voionmaan tavoin Rosbergin kirjoitus heijasteli ajallista kontekstia, uutuuksien ja jatkuvuuden risteyskohtaa, suomalaisuuden alueen pohtimista murrosvaiheessa. Nämä ajatukset voidaan nähdä juuri risteyskohdassa kirjoitetuina hypoteeseina ja ehdotuksina.

Myös suomalaisten työ ja vastuunkantaminen rajan takana nähtiin Suomen legitimitilan perusteena. Tällaiseksi työksi voitiin määritellä inkeriläisten ja Pietarin suomalaisasutuksen toiminta⁷⁰, mutta ennen kaikkea suomalaisten tutkijoiden Itä-Karjalassa suorittamat tutkimukset olivat aikalaisille peruste pitää Venäjään kuuluvia alueita suomalaisten reviirinä. Paitsi humanistiset tieteet⁷¹, myös luonnontieteet näkivät idän juuri suomalaisena tutkimuskohteena. Suomalaisten luonnontieteilijöiden työ suomalaisten maamerkkien asettamisessa näkyi erityisen selvästi *Terran* 1941 erikoisnumerossa. Tämä alue oli heidän vastuullaan muunmaalaisten tutkijoiden eksytyä vain harvoin alueelle. Samoin Ilmari Välikankaan tekemä ehdotus eläimistön ja luonnon suojelemisesta Kuolassa ja Itä-Karjalassa viittasi ajatukseen suomalaisten vastuualueesta.⁷²

Suomen kontekstit

Yhteinen piirre sekä historian että luonnontieteiden selityksissä oli ajatus tilaa legitimoivista ja ylläpitävistä luonnollisista yhteyksistä ja yhteisistä piirteistä. Niissä oli

65. Voionmaa (1919) 82, 207.

66. Tallgren (1936) 411–423; Eino Jutikkala (1936) 'Asutuksen ja väestön historia 2. Historiallinen aika' teoksessa Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 431.

67. Kaarlo Hildén (1936c) 'Antropologiset tuntomerkit', teoksessa Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 448–450.

68. Hildén (1936b) 67–69.

69. J.E. Rosberg (1917) 'Språk- och nationalitetsgränser', *Terra*, 173–174.

70. Voionmaa (1919) 347–348.

71. Salminen (2008) 206–220.

72. Linkola (1941) 194, 196; Välikangas (1941) 203.

kyse niin väestön kontakteista ja samankaltaisuudesta, yhteyksiä ylläpitävistä järjestelmistä kuin yhtenäisestä peruskalliosta ja kasvillisuudesta. Suomen eri osat selitettiin osaksi yhteistä tilaa painottamalla jotain näistä yhteyksiä ja yhtenäisyyttä korostavista argumenteista. Ahvenanmaan yhteys Suomeen voitiin selittää eri tavoin kuin Itä-Karjalan kuuluminen Suur-Suomeen.

Käsitys luonnollisen Suomen rajoista oli lähes vakio erilaisista selityksistä huolimatta. Suomelle oli kuitenkin mahdollista löytää erilaisia laajempia konteksteja, jotka legitimoivat kansakunnan aluetta. Suur-Suomi oli mahdollista selittää useampia taustoja vasten. Keskeinen luonnontieteellinen argumentti luonnolliselle Suur-Suomelle oli peruskallioalue, jolla Suomi sijaitti. Näin käsite Fennoskandia, joka perustui kallioperästä jo 1800-luvulla tehtyihin tutkimuksiin, oli keskeinen lähtökohta maantieteilijöiden, mutta myös kasvi- ja eläintieteilijöiden sekä historian tutkijoiden Suomen valtioaluetta koskeville esityksille.

Geotieteissä oli 1800-luvun lopulla vakiintunut käsitys Suomen, Itä-Karjalan ja Kuolan niemimaan keskinäisestä yhteydestä. Geologian professori Wilhelm Ramsay teki vuosisadan vaihteessa useita tutkimusmatkoja Itä-Karjalaan. Hänen tulkintojensa mukaan Itä-Karjala, Skandinavia ja Kuola olivat geologisesti yhtenäistä aluetta. Ramsayta voidaan pitää myös nimityksen Fennoskandia kehittäjänä. Käsite vakiintui 1900-luvun alussa. Ramsayn tutkimuksellisiin perillisiin kuului professori Pentti Eskola, joka oli tutkinut Itä-Karjalan geologiaa jo autonomian aikana.⁷³ Eskolan mukaan Suomi maantieteellisenä kokonaisuutena perustui jääkauden muovaamaan kallioperään, joka puolestaan legitimoiti Itä-Karjalan valtauksen.⁷⁴ Tällainen Suomi oli luonnollinen Suomi, joka kuului Fennoskandiaan ja oli osa sen ”maankuoren lohkon yhtenäisyyttä”.⁷⁵

Historiantutkimuksessa Fennoskandian käsite esiintyi Suomen rajoja koskevissa esityksissä. Jalmari Jaakkolalle Suomen kuulumisen Fennoskandiaan merkitsi ennen kaikkea Suomen kuulumista Pohjolaan ja länteen. Kuulumisen Fennoskandiaan erot-

Väinö Voionmaa (1919) sovitti ”luonnollisen Suur-Suomen” Fennoskandian rajoihin.

ti Suomen idästä, koska maantieteellinen yhteys itään oli ”hauras”. Tämä näkyi siinä, että jääkauteen juontava vesistöjen historia ja idässä sijaitsevat ”suomalaiset vesilinjat” Neva–Laatokka–Syväri–Äänisjärvi–Vienajoki–Vienanmeri erottivat Suomen Itä-Euroopasta. Sen sijaan Suomella oli kiinteä yhteys länteen, Fennoskandian ”leijonanruumiiseen”. Kun Suomi oli Jaakkolan määritelmässä selväräinen, oli myös Fennoskandia ”eräs Euroopan ehyimmistä ja omalautuisimmista kokonaisuuksista”. Jaakkola luki siihen myös Tanskan ja Islannin sivistyksellisistä syistä. Näin alueeseen voitiin sisällyttää sekä geologisin että kulttuurisin perustein mieleisiä osia.⁷⁶ Fennoskandia olikin käsitteenä ennen kaikkea ideologinen. Se liitti Suomen henkisesti länteen, mutta sen avulla tavoiteltiin konkreettista aluevoittoa vain idästä.

Ruotsalaisen Sten de Geerin 1920-luvulla hahmottelema Baltoskandian käsite voidaan nähdä rinnakkaisena Fennoskandian käsitteelle. Baltoskandiaan kuuluivat Fenno-

73. Paaskoski (2008) 159.

74. Eskola (1941a) 172.

75. Eskola (1941a), 186.

76. Jaakkola (1940) 7–8.

skandia, ja sen ulkopuoliset Viro ja Latvia.⁷⁷ Käsite ei kuitenkaan saavuttanut Suomessa vastaavaa merkitystä kuin Fennoskandia. Sen sijaan Itämeren alue esiintyi erityisesti Voionmaalla yhtenä Suomen konteksteista.⁷⁸

Toiseus meidän alueellamme

Toiseuden ja meidän välinen asetelma ei liity vain kysymykseen rajoista ja rajauksista, vaan se, miten 'me' tarvitsee vastaparikseen kuvan 'toisesta', on näkyvissä myös tilaa koskevassa keskustelussa: millainen on oma tila ja miten se eroaa vieraasta. Tilat eivät välttämättä ole selvärajaisia, vaan ne voivat myös limittyä ja sisältää toiseuden piirteitä.⁷⁹ Useimmiten suomalaisissa aluekysymyksissä oli kyse reuna-alueiden näkemisestä toisina. Harmaat vyöhykkeet olivat rajaseutujen Suomea, joissa toiseus ja me olivat läsnä samaan aikaan. Maantieteellisissä selityksissä toiseus tarkoitti Suomen kallioperän ulkopuolista tilaa, mutta samalla toiseus merkitsi vieraita kulttuurisia piirteitä omalla maaperällä.

Suomen reuna-alueista ja raja-alueista Ahvenanmaan kysymys käsiteltiin ja poistui tutkijoiden agendalta ensimmäisenä. Ruotsi ja Suomi tulkitsivat luonnonoloja, väestöä ja hallintohistoriaa omiin tarkoituksiinsa sopivasti. Suomalaistutkijoiden, erityisesti maantieteeseen kantaa ottaneiden historian- tutkijoiden, ääni toistui lähes sellaisenaan Kansainliiton raportojien työssä 1920.⁸⁰ Kaksikymmentä vuotta kriisin ratkeamisen jälkeen Jalmari Jaakkola esitti Ahvenanmaan erityisaseman yhtenä todisteena Suomen alueen ainutlaatuisuudesta ja legitimitetistä.⁸¹

Länsipohja ja Inkeri nähtiin sivistyneistön kansallismielisessä argumentaatiossa osana suomalais-ugrilaista suurvaltaa⁸², vähintäänkin osana Suomen vaikutusaluetta. Maantieteilijät eivät käyneet näistä alueista kuitenkaan näkyvää keskustelua. Sen sijaan huomio kiinnittyi ennalta arvattavasti Itä-Karjalaan ja Petsamoon. Itä-Karjalaa koskevissa tulkinnoissa korostui luonnon ja väestön alkuperäinen suomalaisuus, mutta samalla tutkijat kritisoivat alueen venäläis- ja neuvostovaikutusta.⁸³ Myyttinen Itä-Karjala oli epäilemättä kaukainen ja vieras, vaikka

sen suomalaisuutta alleviivattiin läpi 1920- ja 30-luvun.

Suomen tilaan kuului toivottavia ja kiinnipidettäviä alueita vuosien 1917 ja 1944 välillä. Petsamo voidaan nähdä esimerkkinä siitä, kuinka instituutioiden ja kansalaisyhteiskunnan tasolla Tarton rauhan rajoihin voitiin periaatteessa suhtautua kahdella tavalla. Sen lisäksi, että kansallismieliseen ajatteluun kuului tähyäminen itään ja virallisten rajojen ylittäminen, siihen kuului myös Tartossa saatujen uusien alueiden artikuloiminen osaksi Suomea. Vastaava ulkomainen vertailukohta oli itävaltalaisten tapa kirjoittaa kaksoismonarkian hajoamisen jälkeen Unkarilta saatu Länsi-Unkari osaksi Itävaltaa, Burgenlandin maakunnaksi.⁸⁴

Suomen rajojen sisä- ja ulkopuolisia alueita voitiin näin sisällyttää osaksi Suomen tilaa. Petsamo oli uutena alueena matkakirjojen, matkaoppaiden ja kuvateosten kohteena; se selitettiin ja kuvattiin – valokuvaamallakin – osaksi Suomen kansallista kuvastoa. Jäämeren alue ja Lappi olivat eksoottisia, ”vieraita” kohteita, joita tehtiin tunnetuksi ja joihin suhtauduttiin toisena, mutta samalla alueet näyttäytyivät luonnollisena osana muiden, vakiintuneempien

77. Kalevi Rikkinen (1995) 'Maantieteen yleispiirteet', teoksessa Seppo Zetterberg (toim.) *Viro. Historia, kansa, kulttuuri*. Jyväskylä: SKS, 19.

78. Voionmaa (1919) 264–295.

79. Haslinger & Holz (2000) 16–21; Häyrynen (2005) 33.

80. Mari Vares (2009) 'Ahvenanmaa ja Suomen synty – kansainvälisiä tulkintoja vuosien 1809 ja 1917 käännekohdista', teoksessa Timo Soikkanen (toim.) *Taistelu Autonomiasta. Perustuslait vai itsevaltius?*, Kleio, Porvoo: Edita 2009, 384–386. Väinö Voionmaa pohti Ahvenanmaan eroja ja yhteyksiä Suomen tilaan kenties punnitsevammin kuin Danielson-Kalmari ja Schybergson. Väinö Voionmaa (1918) 'Suomen historialliset oikeudet Ahvenanmaahan', *Historiallinen Aikakauskirja*, 36–45.

81. Jaakkolalle itsehallinto oli myönnytys Suomelta. Jaakkola (1940) 192–193.

82. Käsite esiintyi esim. *Suomen Heimossa*: Vilho Helanen (1932) 'AKS ja Suomen suvun tulevaisuus. Radioesitys 22.2.1932', *Suomen heimo* 3, 34–36.

83. Esim. kenttätutkimusta raportoivat artikkelit *Terrassa*, joista alleviivaavimpiin kuului: Leo Aario (1941) 'Pisin Pogosta', *Terra* 4, 218–230; Pentti Eskola (1941b) 'Kuvia ja kuvauksia matkoilta Itä-Karjalassa', *Terra* 4, 231–254.

84. Vares (2008) 25–29,

suomalaismaaisemien joukossa. Petsamo oli kansallisvaltion alueen pääteipiste – konkreettisesti tätä kuvasi Jäämeren tien valmistuminen.⁸⁵

Suhtautumisessa Ruotsiin ja jopa Venäjään oli myös moniselitteisiä, harmaita piirteitä. Fennoskandian käsite ja Suomen läntinen historia tekivät Ruotsista osan suomalaisten me-ryhmää, mutta samalla Ruotsi edusti sekä maantieteilijöille että historian-tutkijoille toiseutta ja voimaa, joka oli määritellyt Suomen luonnottoman itärajan.⁸⁶

Venäjä edusti luonnoltaan ja kansaltaan eri tilaa kuin luonnollinen Suomi, mutta sillä oli myös kiinnekohtia Suomeen. ”Perivihollinen” oli samalla sekä kiinnostava että torjuttava. Voionmaan mielestä mistään Euroopasta ei voinut löytää suurempaa juopaa kahden maan välillä, mutta samalla hän toi esiin suomalaisten tirkistysaukot Venäjälle ja Venäjä-suhteen ristiriidat. Hänen mukaansa Suomessa oltiin valmiita samalla, kun Venäjä oli vihollinen, arvostamaan venäläistä kulttuuria. ”Täällä puhutaan suun täydeltä venäläisestä verivihollisesta ja pystytetään muistopatsaita Venäjän keisareille. Me halveksimme venäläistä barbariaa ja kuitenkin meitä monet venäläisen luonteen piirteet suuresti miellyttävät...” Venäjän toivat lähemmäs sen suomensukuinen väestö ja Suomessa asuva ortodoksinen väestö. Näistä kosketuskohdista huolimatta historia oli osoittanut Voionmaalle, etteivät Suomi ja Venäjä sopineet elämään ”saman valtiollisen katon alla”.⁸⁷

Kansallisen kuvan hakeminen kansainvälisistä yhteyksistä

Maantieteen kansallinen perspektiivi on tuotu eri yhteyksissä esiin hyvinkin painokkaasti, mutta tieteenalan kansainvälinen ulottuvuus on jäänyt varjoon. Kiinnostava havainto on se, miten kansallinen perspektiivi ja maantieteen kansainvälisyys kohtasivat. Aikalaisille ne eivät olleet ristiriidassa.

Suomalaisten maantieteen tutkijoiden kannalta kiinnostavinta oli se, miten suomalaista maantiedettä tunnettiin muualla ja millainen kuva Suomesta alueena ja kansana annettiin. Erityisesti saksalaisten reaktiot kiinnostivat, koska heihin maantieteilijöillä

oli laajimmat ulkomaaiset vaihtosuhteet. Saksaa käytettiin Suomessa peilinä, josta oli tärkeää heijastua omaa suomalaista minäkuvaa vastaava kuva. Kiinnostava havainto onkin se, että myös *Terran* saksalaista maantiedettä käsittelevistä arvioista on luettavissa esiin viimekädessä enemmän tulkintoja suomalaisuudesta kuin Saksasta.

Maantieteen tutkimusteemojen kansainvälinen ulottuvuus – esimerkiksi Patagonian ja Petsamon vertailu⁸⁸ – tähtäsi samoin pohjimmaltaan kansallisiin päämääriin. Maantieteellisen seuran ulkomaisten kirjeenvaihtajajäsenten ja kunniajäsenten ansioksi katsottiin, jos he tunsivat Suomea ja olivat ”lämpimiä Suomen ystäviä ja maamme etujen ja oikeuksien puolustajia.”⁸⁹ Suomalaisten ristiriitaisena tapana oli nähdä kaikkien katseet kohdistuneina Suomeen ja samalla olla tietoisia siitä, että Suomi oli tuntematon ja pieni maa. Kysymys Suomen uskottavasta esittämisestä kartoissa liittyi tähän kysymykseen. Itsenäistyneessä Suomessa maantieteilijät kokivat tärkeäksi paitsi tieteellistä tietoa levittävän maantieteellisen käsikirjan laatimisen myös karttojen päivittämisen sekä kotimaista että ulkomaista yleisöä varten. Vuoden 1925 Suomen kartasto oli kansainvälisissä vaihtoyhteyksissä levinnein suomalaismaantieteilijöiden tuotos.⁹⁰

Sodan oloissa ja Saksan liittolaisena suomalaisille maantieteilijöille oli olennaista Suomen kansallisen näkökulman korostaminen. Sodassa oli kyseessä Suomen taistelu, jossa Saksan rooli aseveljenä jäi *Terran* kirjoittelussa näkymättömäksi. Vuosikertomuksessa vuodelta 1941 todettiin, että ”Suomen Maantieteellisen Seuran tehtäviin kuuluu Suomen kokonaiskuvan luominen, ja juuri tässä tehtävässä se suorittaa kansam-

85. Esim. Häyrynen (2005) 73–74.

86. Esim. Voionmaa (1919) 176–179, 182–190, 210–211.

87. Voionmaa (1919) 322–328.

88. Tiitta (2000) 320.

89. Väinö Auer (1943) 'Kertomus Suomen Maantieteellisen Seuran toiminnasta vuonna 1942', *Terra* 3–4, 116.

90. 'Katsaus seuran historiaan' (1938), *Terra* 1–2, 81–127; V. Tanner (1936) 'Suomen karttakuvan kehitys', teoksessa Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 63; Häkli (2002) 78–79.

me eheytyksen tiellä omaa arvokasta työtä.”⁹¹

Toisaalta maantieteilijöiden Itä-Karjalan valloitetuilla alueilla suorittama tutkimustyö oli tarkoitettu paitsi Suomen kansalliseen edun vahvistamiseen sodanjälkeisen Euroopan organisoimisessa myös Saksan tarpeita varten. Kansallismielisyys ja kansallisten intressien korostaminen sai epäilemättä kärkeistyneitä muotoja sodan äärioloissa ja saksalaisvaikutuksen seurauksena. Muutamilla maantieteen piirissä toimineilla tutkijoilla oli selvästi kiinteät yhteydet kansallissosialistiseen Saksaan ja sen tieteeseen – erityisesti Väinö Auerilla ja Pentti Eskolalla.⁹² Toisen maailmansodan aikana maantiede integroitiin Suomen kansalliseen politiikkaan – esimerkiksi Itä-Karjalan tutkimusprojektiin, jossa maantieteellinen seura toimi Suomalaisen Tiedekatemian kanssa. Samalla maantieteen ja historian piirissä toimittiin saksalaisen esikuvan mukaan. Esimerkki Saksan vaikutuksesta on Eino Jutikkalan ja Väinö Auerin teos *Finlands Lebensraum*.⁹³ Samalla teos on ääriesimerkki maantieteen ja historian yhteyksistä. Kenties äärimmäisin sodanaikainen visio oli eräänlaisena huhuna herkullinen suunnitelma varata Suomelle siirtomaa-alue Kongosta.⁹⁴ Tämä ei ollut ensimmäinen kerta, kun Suomen afrikkalaisella tilalla spekulointi: yksityishenkilöt pohtivat vuonna 1918 mahdollisuutta hankkia siirtomaa Namibiasta ja tekivät tästä aloitteen ulkoministeriölle.⁹⁵

Historian ja luonnon kohtaaminen

Luonnontieteellinen tutkimus selitti oman tieteenalansa keinoin legitiimiä Suomen tilaa ja osallistui näin ihmistieteiden tavoin kansakuntaisuuden tuottamiseen. Ilmiönä tämä voidaan nähdä osana yleiseurooppalaista postimperialista trendiä, jossa oli kuitenkin omat paikalliset piirteensä tieteenhistorian kehityksen ja paikallisen historiakäsityksen vuoksi. Käsitykset Suomen tilasta olivat jatkoa 1800-luvulla suuriruhtinaskunnan oloissa muovautuneelle Suomikuvulle eikä jatkosodan aikaisia propagandistisia representaatioita voida pitää pelkästään ääriolojen tuloksena – murros- ja kriisikohdat eivät olleet ainoita luonnollista

Suomea koskeneiden representaatioiden konteksteja. Ajatus Suomen luonnollisista rajoista esiintyi miltei samassa muodossa maantieteellisissä ja historiallisissa puheenvuoroissa. Tämä selittyi paitsi yksittäisten tutkijoiden akateemisella monialaisuudella myös tutkijoiden yhteisellä toiminta- ja aateympäristöllä: kansallisen ajattelun lävistävyydellä useilla politiikan, instituutioiden ja kansalaisaktiivisuuden areenoilla.

Luonnollisen Suomen representaatioiden taustalla oli viime kädessä ajatus kansakunnan keskeisyydestä, sen ulkokuvausta ja eheydestä. Kansallinen ja luonnollinen alue oli kuitenkin mahdollista selittää eri tavoin kontekstista riippuen: luonnollisen Suomen kriteerit vaihtuivat ilmansuunnan mukaan – Ahvenanmaahan sovellettiin eri argumentteja kuin Itä-Karjalaan. Ajatus suomalaisesta kansasta Suomen ja sen alueen muovajana esiintyi tutkijoiden puheenvuoroissa myös kahdella tapaa: kansa oli historian kuluessa ottanut haltuunsa Suomen alueen, ylittänyt poliittiset ja keinotekoiset rajat. Kansan ja luonnon ominaispiirteet esitettiin yhtenevinä, suomalaisuus rakentui selvärajaisten luonnonolojen ja kansan ominaisuuksien ympärille. Samalla sekä historioitsijat että luonnontieteilijät toivat esiin kansan kasvatuksen, tiedon lisäämisen ja valistuksen merkityksen – sekä Suomen historian että maantieteen tuntemuksen merkityksen. Molemmat näkökulmat heijastelivat uuden valtion konstruointia. ■

91. Väinö Auer (1942) 'Kertomus seuran toiminnasta vuonna 1941', *Terra* 3–4, 268.

92. Marjatta Hietala (2006), 'Tutkijat ja Saksan suunta', teoksessa Marjatta Hietala (toim.) *Tutkijat ja sota: suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*, Helsinki:SKS, 37–42.

93. Väinö Auer & Eino Jutikkala (1941) *Finlands Lebensraum. Das geographische und geschichtliche Finnland*, Helsinki: Alfred Metzner Verlag.

94. Jyväskylän maakunta-arkisto, Mauno Jokipiin arkisto, Ci Muut aineistot, Valokopio A. Pakaslahden raportista liittyen saksalaisiin, 1942 (ko 229). Tieto jäljitetty Agricolan keskustelupalstalta agricola.utu.fi.

95. Ks. esim. K.G. Idman (1953) *Maamme itsenäistymisen vuosilta*, Porvoo: WSOY, 304–306.